

Nordmarken i Värmland förr i tiden

Tomtar

Berättelse nedtecknad av

Edvard Rönnfors

För Landsmåls och Folkminnesarkivet i Uppsala

hösten 1948

Diarienummer 19784

Där tomtarna flyttade med bonden.

Tomtar skulle det ha varit gott om i Höghult längre tillbaka i tiden:

Det var en skräddare som gick till stallet en julkväll och gav nattfoder. Då satt en katt på en dörrtröskel. Han spann till den med foten men det fick han betalt för. Han blev kastad mot höskullen så han trodde så han trodde att tecken att nacken gick av.

Hos en familj var det så mycket tomtar, så familjen för den skull skulle flyttade till en annan plats.

På vägen mötte de en man: - Jaså ni flyttar, sade han.

Då stack en tomte ut huvudet ur flyttlasset och sade: - Jo nu flyttar vi.

Så de fick alltid ha tomtarna med sig ändå.

Sagesman Gustaf Danielsson

Född år 1872

September 1948

E-Rönnfors

Tomtar och därmed besläktade väsen.

En gammal nordmarking yttrade nyligen:

”Tomtar va tockna, sat de höl med att jalp manssha. Da kuna ju behövs, atersom ho har så manga som vil åtna” (Tomtarna voro sådana att de höll med människan. Det kunde ju behövas, eftersom hon har så många, som vill åt henne).

I detta utlåtande ligger ju den tanken, att tomten var ett gott och gentemot människan välsinnat väsen. Hur tomten betedde sig mot människan, berodde dock på hur hon själv var och betedde sig. I synnerhet spelade enligt folktron hennes beteende mot husdjuren en stor roll. Var husbonden god mot djuren, så hade han tomtens hjälp och välvilja att påräkna. Var han däremot hård emot djuren, slog

hästen och snålade på fodret, så lät tomten bonden känna, hur örfilen och ett nyp av tomtens hårda händer smakade. Örfilen fick bonden naturligtvis för att han slog hästen och nypet genom handloven, därför att han själv snålade, nöp och klös, när han skulle ge hästen foder. Tomten var således i första hand djurvän och i den mån människan var detsamma, var han också människovän. Tomten hade också förkärlek för de gamla på logebyggnaderna. Själv var han liten och grå och ville därför att stället där han uppehöll sig och vistades, skulle vara i samma stil. Ombyggnader och moderniseringar var alls inte i tomtarnas smak, och inte heller tyckte de om att bonden flyttade bostad, stall och ladugård. Någon gång kunde det väl hända att tomtarna flyttade med när bonden flyttade. Så berättas att det hänt någon gång men det finns flera berättelser om, att de stannat kvar på det gamla stället, när bonden flyttade.

Tomen var liten och grå, det var den allmänna föreställningen om honom. Som han gick där i stall och ladugård och ordnade och pysslade hade nog hans kläder fått en nyans av brun eller gröngrått, medan skägget var silvergrått.

Stövlar utanpå byxorna till knäna, det passade nog bäst för tomten både när han gick hemma i ladugården och när han stövlade i väg i snön till skogen efter julgranen, om nu detta senare verkligen förekom, som vi sett det avbildat på julkorten.

Däremot är det mera tvivelaktigt, om tomten ursprungligen i folkets föreställning och fantasi på dessa trakter haft röd toppmössa. Det kan ju vara frågan om, huruvida inte detta är en persedel, som senare tiders konstnärer försett honom med för den måleriska effekten. Emellertid kunde det ha sina faror att göra tomten allt för fin, efter vad en berättelse, som jag hört av mina förfäder omförmäler. Den lyder så här:

Det var på en gammal gård, som de hade en alldeles utomordentligt flitig och bra hustomte. Kreaturen utfodrade han och sopade och höll rent i ladugården, så det var en lust och fröjd åt det. Därför tänkte bondmorän på gården: Nu ska jag uppmuntra tomten med en riktigt

fin och rejäl julklapp och lät sy en nätt och fin blågrå vadmalskostym åt tomten och lade ut den i ladugården, väl inpackad och försedd med adresslapp och påskrift ”Till Hustomten ” , på julkvällen.

På julmorgonen var både tomten och kostymen borta. I ladugården var det denna morgon oskottat och osopat, men på ladugårdsdörren satt fäst en lapp, på vilken det stod: ”Fin tomte, mycket fin tomte. Aldrig sopa mera, aldrig sopa mera!”

Var det som nämnts i ladugård och stall, som man oftast brukade finna tomten, så hade han ändå enligt folktron, en del andra kära tillhåll, t.ex. i de gamla kvarnarna. Där trivdes tomten alldeles utmärkt, efter vad gamla personer berättat.

Den gammaldags kvarnen, med alla skumma avbalkningar, trälurar och mörka, skvalpande skovelljud, var ju ett ställe som lämpade sig särdeles väl för att sitta gömda och titta fram de gånger det behagade dem, som ju tomtar hade för sed och vana.

I den gamla kvarnen var allting dammigt skumt och grått, och där var inte lätt att urskilja, var en liten grå tomte satt, åtminstone inte, om han inte hade den röda toppmössan på, som rörde honom.

Det har också utom ”hustomtar” och ”stalltomtar” blivit nämnt och berättat åtskilligt om ”kvarntomtar”. Vad de egentligen hade i kvarnen att göra, är väl inte så lätt att möjligt förklara, men nog kunde det tänkas, att de hade en del att beställa med att hjälpa mjölnaren att sopa, ty rätt mycket soping förekom alltid i en gammal kvarn. Detta har man dock hört mindre omtalas. Däremot har man hört berättas, att de i kvarnen tilläto sig vissa ”pojkestreck”, såsom att hålla vattenhjulet, så att kvarnen tvärt stannade, för att om en stund släppa det, och då gick kvarnen med en sådan rasande fart, att den höll på att flyga i trasor.

Tomtar med ett öga mitt i skallen ha vi emellertid inte hört talas om i Nordmarken. Har sådana förekommit, så har det nog varit på annat håll. Men om gamla bergtroll ha vi hört talas, som voro inrättade på det sättet.

Jag hörde min mor berätta, att hon hört berättas – det är således ingen förstahands- eller originalberättelse, som det också brukar kallas, utan en sådan som gått från släktled till släktled - att det var ett följe av gamla bergtroll, som gett sig ut på vandring.

Gemensamt hade de ett enda öga, och det satt mitt i skallen på det stora lunsiga trollet, som gick först och var ledare för hela byket. Men terrängen, där trollen gingo fram, var klippig och stalpig, och när de kommo till en djup klyfta kommenderade ledartrollet ”hoppa”, och hoppa själv först.

Men vid hoppet ristade trollet så hårt på skallen, att det enda ögat ramlade ur och ner i klyftan och trollen, hela klungan, efter.

Här ovan anfördes, att tomtarna inte – enligt vad man trott och ansett om dem - gärna ville flytta. Men nu ha de ändå flyttat allesammans, fastän vi ha dem kvar på julkorten och väggbonaderna. Det är nog drygt en mansålder sedan de flyttade, d.v.s. ur folkets tro och medvetande. Det är nu i det närmaste 50 år sedan jag hörde två medelålders makar berätta, ett de bott i en gammal bondstuga i två våningar, där det fanns tomtar, men också alldeles tydligt hört att tomtarna flyttade. Det var ett stim och stök och buller i det oändliga innan tomtarna voro färdiga att ge sig iväg.

I flera timmar under natten stod det på, innan tomtarna voro resfärdiga. Först långt fram på morgonsidan blev det alldeles tyst i huset, men i och med detta voro också tomtarna från det huset för alltid försvunna.

En arbetskamrat till mig, en sanningsenlig och pålitlig person, berättade för mig, at hans hustru, som är en kvinna på en 55 a 60 år, en gång i sin ungdom sett en tomte i en gammal loge borta på ett ställe i Holmedal, sittande, liten och grå, uppkrupen på logebjälken.

Där bonden flyttade, men tomtarna stannade kvar.

I Sandtegen, en gård i Silleruds socken, var det en bonde, som i det gamla hemmet där, hade haft god hjälp av tomtar. Blev skörden klen, fattades det ändå aldrig foder för bonden på det stället, ty det skaffade tomtarna till honom, men var de togo det ifrån, det kunde ingen säga, ty att de stulit det ifrån någon granngård, det var det ingen, som kunde förebrå dem. Bonden fick dock en dag den olyckliga iden, att han skulle flytta till ett annat hemman. Först flyttade han till Rök. Att flytta var dock för honom lättare sagt än gjort, ty när han skulle köra timret av stugan i Sandtegen till hemmanet Rök, höll han på att aldrig få det ur fläcken. Hästarna lågo i och drogo, så att de stodo i skum, men lasset ville inte flytta på sig, ty tomtarna höllo igen. När det ändå till sist började röra på sig fick man se, att en liten tomte satt på en sten i den rivna stugutomten och grät.

I Rök ville ingenting lyckas för bonden, utan han flyttade också därifrån till ett annat ställe, men vart han kom, var det lika förgjort för honom med framgången och lyckan. Detta berodde naturligtvis på, att han vid den första flyttningen gjort sig osams med tomtarna.

Sagesman: Viliam Johansson, f.1901

Årjäng i september 1948

E.Rönnfors